

Władysław Syrokomla i tradycje
Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle
studium *Черты из истории и жизни
литовского народа* (1854)

W roku 1854 w drukarni Józefa Zawadzkiego ukazało się studium *Черты из истории и жизни литовского народа* (*Karty z życia i historii narodu litewskiego*), sporządzone w ramach bieżącej działalności miejscowego Komitetu Statystycznego¹. Urzędowa publikacja stanowiła osobno wydaną część regularnie ukazującego się wykazu *Памятная книжка Виленской губернии*, który w latach 1850–1854 redagował historyk i pasjonat archeologii Adam Honomy Kirkor². *Черты из истории и жизни литовского народа*, wyróżniająca się treścią i szatą graficzną na tle serii lokalnych ksiąg, stanowiła plon współpracy kilku pasjonatów dziejów ziem litewsko-białoruskich: Kirkora, Ludwika Kondratowicza, Pawła Kukolnika i malarza Wincentego Dmochowskiego.

Celem analizy jest charakterystyka zawartości treściowej i ideowej publikacji, w szczególności rekonstrukcja obrazu Wielkiego Księstwa Litewskiego wyłaniającego się z poszczególnych artykułów i winiety projektu Dmochowskiego. Kondratowicz w analizowanej publikacji zaistniał w roli historyka doby renesansu. Lektura zarówno odpisu szkicu *Barbara Radziwiłłówna*, jak i jego przekładu na język rosyjski daje wgląd w strategię opracowywania źródeł historycznych i charakteru współpracy z władzą carską w momencie osiedlenia się w Wilnie, a następnie w Borejkowszczyźnie.

¹ А. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, *Черты из истории и жизни литовского народа*. Составлены с разрешения начальства, виленским губернским статистическим комитетом, Вильно 1854.

² Zob. S. Briliūtė, S. Matulaitytė, *Vilniaus gubernijos atmintinės knygelės kaip informacijos šaltinis*, „Lietuvos TSR Aukštųjų Mokslių Mokslo Darbai. Knygotyra”, Vilnius 1983, t. 9 (16), z. 1, s. 67–80.

Litewski i narodowy wydźwięk publikacji podkreślać miały zamieszczone na okładce wizerunek Pogoni i dwujęzyczna rosyjsko-litewska wersja tytułu *Iszrynkimaj isz Giwenima ir Apraszima Lietuwiu* (dosł. *Wyjątki z życia i opisów Litwinów*). Podtytuł w języku litewskim uznać należy za swoistą demonstrację osobności etnicznej Litwinów ze strony Kirkora, zbulwersowanego sądami ówczesnych rosyjskich historyków o litewszczyźnie (m.in. historyka amatora Iwana Boriczewskiego, który w studium *Православие и русская народность в Литве* (1851) podważył fakt istnienia języka litewskiego, przesadnie eksponując rolę języka rosyjskiego w dziejach WKŁ)³.

Kompozycja omawianej publikacji została przemyślana w każdym szczególe. Czytelnik po jej otwarciu napotykał kolorową winietę autorstwa Dmochowskiego, dwa artykuły pióra Kirkora *Литовскія древности. (Объяснение виньетки)* (*Litewskie starożytności. (Wyjaśnienie winiety)*) i *Великій князь Витовт* (*Wielki książę Witold*), następnie szkic historyczny Kondratowicza *Барвара, великая княгиня литовская и королева польская* (*Wielka księżna litewska i królowa polska Barbara*). Wymienione szkice zajmowały niemal połowę pracy (58 stron), tworząc wyraźną perspektywę dziejową od czasów najstarszych państwa litewskiego do epoki renesansu. Natomiast część druga – wtórna wobec prac historycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego – zawierała serię historyczno-ludoznawczych artykułów Kukolnika z zakresu praktyk wierzeniowych Litwinów-pogan, ich kultury i tradycji ustnej: *Преданія Литовскаго Народа (Предисторическія, Историческія, Мифологическія; Обычаи, поверья и предрасудки Литовцев; Пляски Литовцев; Обряды жителей Литвы, Литовскія песни, Пословицы и поговорки)* (*Podania narodu litewskiego (prehistoryczne, historyczne, mitologiczne); Obyczaje, wierzenia i przesady Litwinów; Tańce Litwinów, Obrzędy mieszkańców Litwy, Pieśni litewskie, Przysłowia i powiedzenia*). W epoce, o której mowa, wobec tego typu prac zasadne jest stosowanie przymiotnika „ludoznawczy”, bowiem zgodnie z wymową tytułu głównego ma być to obraz życia chłopów, sprowadzonego do kultury ludowej i reliktyw pogaństwa w codziennej egzystencji włościan. Winieta, artykuły i przypisy zostały pomyslane jako wzajemnie uzupełniające się części składowe pracy, mającej

³ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 21 sierpnia 1853 (Wilno). Wszystkie cytowane listy pochodzą z: Korespondencja J.I. Kraszewskiego, Seria III: Listy z lat 1844–1862, t. 8: Ka–Ki (Kaczkowski – Kittary), BJ, rkps 6467 IV. Mowa o: И. Боричевский, *Исследование о происхождении, названии и языке литовского народа*, „Журнал Министерства Народного Просвещения” 1847, nr 12, s. 272–314; tenże, *Русский язык в Литве*, w: tegoż, *Православие и русская народность в Литве*, Санкт Петербург 1851, s. 52–70.

przy bliższym oglądzie charakter wyraźnie kompilatorski, o wydźwięku popularyzacyjnym, po wielokroć ujawniającej przestrzenie niełatwych potyczek z urzędową cenzurą.

Pewien wgląd w proces powstawania zbioru, sumującego niejako wiedzę historyczną na temat WKL w połowie XIX wieku, daje zachowana wymiana listów autorów pracy z Kraszewskim. Kirkor – jak się wydaje – główny pomysłodawca i redaktor⁴ pisał w liście do pisarza:

Pamiętnik Komitetu Statystycznego wyjdzie w styczniu. Spory tom będzie poświęcony wyłącznie starej Litwie. Wykaz rzeczy na winiecie, Witold, Barbara (artykuł Syrokomli), podania, zwyczaje, przesady, tańce, pieśni, przysłowia itd. Artykuły moje i Pawła Kukulnika. Ma się rozumieć, że wszystko to najwięcej wzięte z Twojej *Litwy*⁵, Zacny Panie. Okradamy ile sił starczy, nie przywłaszczając wszakże sobie cudzej mozolnej pracy, wszakże będzie to nie przekład, ale kompilacja z niektórymi rezonowaniem Kukulnika, z którymi nie zawsze zgadzam się – ale cóż robić?⁶

Tak więc intencją projektu pomysłodawcy miało być szukanie dróg trudnego kompromisu z oficjalną wykładnią dziejów, któremu towarzyszy przekonanie o litewskości (historycznej) jako tożsamości zagrożonej, łatwo ulegającej manipulacjom z zewnątrz:

Mój Boże, i co też ta biedna Litwa zawiniła, że ją chcą pozbawić nawet samości. Czy jest podobny przykład, żeby kraj niegdyś tak wielowładny, stracił nawet samą nazwę?! W Warszawie Pana nazwą Rusinem, w Petersburgu Polakiem, a może panowie, gdzie się Litwin podział?! Czuję aż nader dobrze moje drażliwe położenie, bo i któż tak jak Pan łaskawie i pobłażliwie będzie spoglądał na człowieka co pisze o rzeczach własnych po russku... Bóg mi dał dość silną wolę – czy dojdę do zamierzonego celu – nie wiem, ale że nie zejść z drogi to wiem i czuję⁷.

Kwestia samoidentyfikacji Kirkora, kluczowa do odczytania rzeczywistej wymowy omawianej publikacji, była niejednokrotnie dyskutowana w literaturze przedmiotu. Jeden z najważniejszych głosów w badaniach, ściśle łączący litewską świadomość narodową Kirkora z pojęciem obywatelstwa

⁴ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 21 sierpnia 1853 (Wilno).

⁵ Mowa o: J.I. Kraszewski, *Litwa. Starożytność, dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania itd.*, t. 1, *Historia do XIII wieku*, Warszawa 1847.

⁶ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 14 października 1853 (Wilno).

⁷ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 21 sierpnia 1853 (Wilno).

i przynależnością do wspólnoty nieistniejącego już Wielkiego Księstwa Litewskiego, należy do Zity Medišauskienė⁸, białoruską tożsamość Jana ze Śliwina podkreślają historycy z Białorusi⁹.

Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego w ujęciu W. Dmochowskiego i A.H. Kirkora

Winieta zaprojektowana przez miejscowego artystę Wincentego Dmochowskiego stanowi syntezę elementów plastycznych kojarzących się z historią WKL, z centralnie umieszczonymi portretami księcia Witolda i królowej Barbary Radziwiłłówny na tle dębu. Wybór właśnie tych postaci z różnych epok tłumaczą pośrednio zawarte w artykułach interpretacje analityczne (chodziło nie tylko o ich rangę dziejową, ale też o wydźwięk antypolski: sporo miejsca poświęca się staraniom Witolda o koronę i przeszkodom stawianym przez Polaków, podobnie w przypadku Radziwiłłówny – sprzeciwowi stanów znad Wisły koronacji wybranki Zygmunta Augusta). Wymowny jest też zamieszczony w centrum ilustracji monogram „A W” („Aleksander Witold”, pisany łacinką, Aleksander – to imię nadane księciu podczas chrztu w obrzędku prawosławnym). Symbolika winiety miała ugruntować wizerunek Litwy jako kraju o niegdyś wyrazistej kulturze pogańskiej, chlubiącej się podbojami militarnymi, potęgą zamków i majestatem zabytków:

Posyłam Panu Dobrodziejowi [J.I. Kraszewskiemu – I.S.] winetkę do przyszłego Rocznika Komitetu Statystycznego, którą tylko co otrzymałem od Lemerciér z Paryża. Rysunek – pocziwego naszego i bodajże jedynego Litwina-malarza [podkr. A.K.] p. Wincentego Dmochowskiego. Zdaje mi się, że myśl, wineta i wykazanie historyczne zadowolą Pana. Wśród rozrzuconych zabytków naszej przeszłości masz Pan na prawo od L. Dębu Litew., który kościół S. Mikołaja w Wilnie, dalej Krewo, Troki, po lewej zaś stronie ruiny pałacu Barbary, Piatnicka cerkiew, Góra Zamkowa, Miedniki, a na dole Lidzki zamek. Trudno było na tak małej przestrzeni umieścić tyle rzeczy, dlatego niektóre ruiny wyszły niezbyt

⁸ Z. Medišauskienė, *Adam Honory Kirkor – między Litwą, Polską a Białorusią*, „Lituano-Slavica Posnaniensia Studia Historica”, Poznań 2001, t. 8, s. 23–42.

⁹ P.Ł. Daraszczonek, *Hazieta A. Kirkora i M. Jumatawa „Nowoje wriemia” (Sankt-Pieciarburh, 1868–1871) ab prablemach i pierspiektywach kulturna-nacyjanalna razwiccija Paunocznia-Zachodniaha kraju*, w: *Żurnalistyka-2017: stan, prablemy i pierspiektywy. materyjały 19-j Miżnarodnaj nawukowa-praktycznaj kanfierencyi, 16–17 listapada 2017*, wyp. 19, Minsk 2017, s. 309–313.

dokładnie. Ale mnie chodziło o myśl, a ta uosobiona. Lękam się tylko, by cenzura dosłowna nie zahaczyła mi winetki, bo miałem już nieraz nieprzyjemności za to jedynie, że pisząc o Litwie, szukam li prawdy, nie chcę być Polakiem lub Rusinem, Katolikiem lub Prawosławnym. [...] Litwę biedną szarpią według idei udobnej¹⁰ rozmiijając się z prawdą i pozbawiając ją tożsamości, własnego życia i bytu niezależnego, które nie tylko miała, ale które tyle dały się we znaki sąsiadom¹¹.

Natomiast Syrokomla doceniał w winiecie artysty umiejętność stworzenia artystycznej kompozycji dawnych dziejów Litwy, szczególnie zdolność do odwzorowania miniatur zabytków i artefaktów z wykopalisk:

Ładną rzecz mieć będziemy na winietce dalszych zamierzanych przez Kirkora *Prac Statystycznych*. Jest to skupienie w jednym obrazku starożytności Litwy. Pomysł i rysunek należą do Dmochowskiego, wykonanie do litografii Lemerціera w Paryżu. Oto: pod rozłożystym dębem świętym siedzi Litwin w staroświeckim bojowym ubiorze, którego wszystkie szczegóły brane z zabytków; dokoła, drobniotkie, ale z całą ścisłością dokonane widoki cerkwi Ś. Mikołaja, wieżycy (ślicznej wieżycy) tylnej na kościele Bernardyńskim w Wilnie, oraz ruin zamczysk w Wilnie, Lidzie, Miednikach, Krewie. Na dębie masz dwa miniaturowe obrazy Witolda i Barbary Radziwiłłówny, a całą winetkę fantastycznie otaczają to staro-litewska armatura, to stare młotki kamienne, topory, bóstwa pogańskie, łańcużki i noszenia niewieście. Słowem cała nasza archeologia. I rysunek, i wykonanie ślicznie się udały¹².

Winiecie towarzyszyły komentarze pióra Kirkora *Литовскія древности* (*Starożytności litewskie*). Autor, pisząc artykuł poświęcony zwięzłej prezentacji lokalnych zabytków, nie omieszczał wykazać stanu badań i zasług poprzedników, czyli Teodora Narbutta, Kraszewskiego i Eustache'go Tyszkiewicza¹³. Następnie omówione zostały elementy składowe tworzące winietę wraz z ich znaczeniem: symbolika Perkuna, kult świętych dębów, elementy

¹⁰ Pol. 'wygodnej' – I. Szulska. Wszystkie przekłady z języka rosyjskiego, o ile nie podano inaczej, pochodzą od autorki artykułu.

¹¹ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 21 sierpnia 1853 (Wilno).

¹² List L. Kondratowicza do J.I. Kraszewskiego z dn. 26 lipca 1853 (Borejkowszczyzna). Wszystkie cytowane listy pochodzą z: Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego, Seria III: Listy z lat 1844–1862, t. 21: Sy – T (Syrokomla – Tytz), BJ, rkps 6480 IV.

¹³ M. Brenszejn określił je następująco: „Seria 13 artykułków historyczno-archeologicznych, związanych wspólnym tytułem *Litowskija drevnosti*, wraz z rozprawką *Wielikij Kniaz Witold*”. M. Brenszejn, *Adam Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno 1930, s. 17.

wierzeń i etyki litewskich pogan, kult Znicza (ognia), broń, artefakty z wykopalisk. Zgodnie z duchem romantycznej fascynacji ruinami zostały omówione warownie i zabytki sztuki sakralnej różnych wyznań: zamek w Lidzie, wieża kościoła bernardynów w Wilnie, ruiny zamku w Miednikach, Góra Zamkowa w Wilnie, ruiny pałacu Barbary Radziwiłłówny w Wilnie, cerkiew Piatnicka w Wilnie, kościół św. Mikołaja, ruiny zamku w Krewie i Trokach. W przypisach znajdziemy odnośniki do źródeł i sądów zawartych w kronikach średniowiecznych (Wiganda z Marburga) i XIX-wiecznych pracach historycznych Narbutta, Michała Balińskiego i Kraszewskiego.

W przypadku Kirkora mamy do czynienia ze spojrzeniem syntetycznym, odnoszącym się do sfery wierzeń, sztuki, kultury niematerialnej i materialnej, dziejów WKL i jego władców, ukazującym wszystkie wymienione elementy jako oryginalną i integralną całość. Dawni Litwini prezentowani są jako wspólnota posiadająca złożony system wierzeń, tradycje i prawa zwyczajowe. Sposób ujęcia zdradza postawę historyka zafascynowanego archaiczną kulturą Litwinów, potęgą WKL, kultem pamiątek jako świadków chlubnej historii wbrew niszczącej presji czasu. Znaleziska archeologiczne stanowią pretekst do aktualizacji pamięci historycznej i zainteresowania znaczeniem zabytków pomijanych bądź niedocenianych przez współczesnych. Aby udać się w fascynującą podróż poprzez wieki, w zamierzchną przeszłość, wystarczy – zdaniem dziejopisa – ruszyć w wędrówkę po powiecie trockim i północnej części guberni wileńskiej jako do współczesnej oazy litewskości:

Кто хочет возобновить в памяти минувшие века Литвы, кто захочет увидеть ея развалины, курганы, ея священные некогда дубы, дремучие леса, безчисленное множество озёр, слышать настоящее Литовское наречіе и видеть тип Литовского племени; тот должен посетить Троки, Стоклишки, Езно, Пуне, Олиту, Меречь и все места по берегу Немана¹⁴.

Tym samym Kirkor wyraźnie próbuje swoich sił jako historyk-krajoznawca. Historię WKL opisuje jako zaaranżowany spacer po przestrzeni państwa wielonarodowego i wielowyznaniowego (wzmiankowani są Litwini, Polacy, plemiona słowiańskie, Karaimi). Nie bez znaczenia jest fakt, iż oma-

¹⁴ А. Киркор, *Развалины Трокского Замка*, w: tegoż, *Литовскія древности*, dz. cyt., s. 18, pol.: „Ten, kto pragnie przywołać w pamięci minione wieki Litwy, kto pragnie ujrzeć jej ruiny, kurhany, jej święte niegdyś dęby, przepastne lasy, nieskończoną liczbę jezior, usłyszeć prawdziwe Litewskie narzecze i zobaczyć typ Litewskiego plemienia; powinien odwiedzić Troki, Stokliszki, Jezno, Punię, Olitę, Merecz i wszystkie miejsca na brzegu Niemna”.

wiany szkic powstał w momencie, kiedy Kirkor zaczynał coraz poważniej interesować się antropologią kulturową włościan¹⁵.

Z kolei drugi artykuł redaktora – *Великий князь Витовт* (*Wielki książę Witold*) – poświęcony został szczegółowemu omówieniu sylwetki władcy. Pod względem źródłowym i historiograficznym nader kompilacyjny, oparty głównie na badaniach polsko- i rosyjskojęzycznych (m.in. Jana Długosza, Edwarda Raczyńskiego, Narbutta, Ignacego Daniłowicza, Nikołaja Karamzina, Denisa Zubryckiego). Zgodnie z intencją autora miał być formą zapoznania Rosjan z interpretacją dotąd im nieznaną: „Dla ru[s]kiej publiczności będzie zupełnie nowy, pod względem poglądu”¹⁶. W swej zasadniczej treści wymowa artykułu stanowi dowód dość karkołomnego połączenia autentycznej fascynacji Kirkora postacią księcia i państwa w dobie jego panowania z potrzebami dostosowania przekazu do oficjalnej rosyjskiej wykładni (niekiedy zgrzyty są nader wyraźne, np. „potęga Litwy urosła jak polip”, niejako samoistnie, obok sądów, że owa moc jest zasługą dzielnego Giedymina i jego wojowników). Niemniej odnotować wypada, że wizerunki poprzedników Witolda na tronie wielkoksiążęcym są pozytywne: książę Giedymin wprowadza postęp cywilizacyjny poprzez założenie miast i podboje, zaszczepiając w swoich rodakach pierwiastki państwowości, natomiast podobnego szacunku godzien także waleczny książę Olgierd, który drogą podbojów zyskał sławę na skalę europejską.

Na tle poprzedników wyróżnia się sylwetka „kolosalnego” Witolda jako pogromcy Tatarów i Krzyżaków (król Jagiełło w cieniu krewnego jako winowajca śmierci księcia Kiejstuta), patrioty, poświęcającego dla dobra ojczyzny własne życie. Trudne do interpretacji fakty z życia władcy, m.in. chrzty w obrządku prawosławnym, następnie katolickim, tłumaczone są względami potencjalnych korzyści politycznych. Mamy do czynienia z apoteozą księcia o licznych przymiotach (siła, intelekt, męstwo) z uporem zwalczającego liczne przeszkody, bodajże największego w Europie Północnej, czemu służy także strategia mitologizowania postaci władcy, traktowania go jako narzędzia w ręku losu, otoczonego aurą niezwykłości¹⁷. Historyk pokusił się o charak-

¹⁵ Zob. [A.H. Kirkor], *Wycieczka archeologiczna po guberni wileńskiej przez Jana ze Śliwina*, „Biblioteka Warszawska” 1855, z. 2–4.

¹⁶ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 14 października 1853 (Wilno).

¹⁷ Por. „Провидение, избрав его своим орудием, указало ему путь как действовать, а результатом явило людям, какъ ненадежны человеческія блага!...” („Fatum, obierając go na swe narzędzie, wskazało mu [Witoldowi] drogę postępowania, jego efekty uzmysłowiły ludziom, jak niepewne są ludzkie dobrodziejstwa!...”). A. Киркор, *Великий князь Витовт*, w: A. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, *Черты из истории и жизни литовского народа*, s. 30.

terystykę wszechstronną: osobno omówił rolę Witolda jako zdobywcy (mężnego wodza w walkach z Krzyżakami¹⁸), gospodarnego władcy, wrażliwego na potrzeby ludu (i krytycznego wobec szlachty), zręcznego polityka i dyplomaty, patrona prawosławia¹⁹.

Za jedyną wadę księcia uznano uleganie kobiecym wdziękom, co miało tłumaczyć zawarcie trzech kolejnych małżeństw. Z całości przekazu wyłania się nader pozytywny wizerunek Witolda, który w XIX wieku utrwalił Kraszewski – historyk i poeta (*Witoldowe boje*) w jednym²⁰. Litwa za czasów panowania księcia Witolda jawi się jako kraj prosperujący pod względem gospodarczym i militarnym, ze sprawnie funkcjonującym sądownictwem i systemem zarządzania, wzór tolerancji religijnej. Kirkor powieła popularny w epoce sąd (por. ustalenia Kraszewskiego w cytowanych pracach poświęconych przeszłości WKL), że śmierć księcia jest końcem samodzielnego państwa (w dość paradoksalnie brzmiącym sformułowaniu: „День кончины Витовта был последним днем могущества и славы самостоятельной Литовской Руси [podkr. I.S.]”)²¹.

Zgoła inaczej rysuje się obraz Polski jako państwa bojaźliwego, podstępnego, ratującego swój status poprzez małżeństwo królowej (faktycznie króla) Jadwigi z Jagiełłą (głównym winowajcą niewyzyskania efektów zwycięstwa pod Grunwaldem), zaś Polacy ukazani jako złośliwi sąsiedzi, cieszący się z przegranych wojsk Witolda. Na zasadzie opozycji obraz Rusi i książąt ruskich jest przerysowany i przesadnie pozytywny (np. w przypadku wiktorii grunwaldzkiej wyeksponowano udział oddziałów smoleńskich²²), związek

¹⁸ Por. ocena udziału władcy w bitwie pod Grunwaldem, gdzie: „Витовт подоспевал всюду. Одного появления его достаточно было, чтобы возродить мужество, возвратить отступающих. Он управлял всеми действиями сражения и ему одному принадлежит честь знаменитой победы”. („Witold nadązał wszędzie. Samo jego pojawienie się wystarczyło, żeby się odrodził duch męstwa, zachęcając do powrotu cofające się wojska. Dowodził wszystkimi manewrami bitwy i wyłącznie do niego należy chwała chlubnej wiktorii”). Tamże, s. 34.

¹⁹ Tamże, s. 51.

²⁰ Zob. I. Szulska, *Ostatni heros litewskiej epopei*, w: teźże, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa 2011, s. 212–219.

²¹ Tamże, s. 34. „Dzień śmierci Witolda był ostatnim dniem potęgi i sławy samodzielnej Rusi Litewskiej”.

²² Zwycięstwo pod Grunwaldem nad Krzyżakami właściwie do połowy XIX wieku strona rosyjska marginalizowała. A.H. Kirkor, bazujący na źródłach polskich, wprowadza więcej informacji o tym wydarzeniu, niemniej eksponowanie udziału pułków smoleńskich w zwycięstwie wzmocniało oficjalną narrację. Por. Н. Устрялов, *Русская история*, ч. 1 *Древняя история*, Санктпетербург 1855; D. Mačiulis, D. Staliūnas, R. Petrauskas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius 2012, s. 67–68.

z Litwą jawi się jako korzystny w świetle dawnej litewsko-ruskiej współpracy gospodarczej (choć, gwoli ścisłości, historyk nie przemilcza konfliktów). Prezentowana wykładnia dziejów ściśle koresponduje z utrwalającą się od połowy XIX wieku interpretacją rosyjskich historiografów (zainicjowaną przez ówczesnego ministra oświaty Siergieja Uwarowa), widoczna m.in. w pracach historyka Nikołaja Ustrialowa utożsamiającego WKL z Rusią Moskiewską, z tym że Litwę z właściwej drogi odwiecznej integracji z Rosją mieli sprowadzić Polacy²³.

Zachowane listy Kirkora z czasów powstawania artykułu naznaczone są ambiwalencją: wszak prywatnie Kirkor uważał księcia Witolda za niepodważalnego twórcę litewskiej państwowości i gwaranta zachowania własnej tożsamości, o czym pisał do Kraszewskiego:

Z *Witolda* może i nie rad będziesz, drogi Panie [J.I. Kraszewski – I.S.]. Czuję, że za krótki artykuł, ale dla ru[s]kiej publiczności będzie zupełnie nowy, pod względem poglądu. Ja kocham Witolda, czuję, że gdyby mu Opatrzność dozwoliła dojść do zamierzonego celu, dziś inny byłby stan Litwy, może innym językiem mówilibyśmy i pisali, a co do samoistności i potęgi któż by nam wyrównał²⁴.

Natomiast w opublikowanym szkicu zabrzmi sąd zgoła inny – otóż Litwa wraz z Zachodnią Rusią za panowania księcia Witolda współtworzyłyby na zawsze mocarstwo górujące nad sąsiadami:

Витовт, истинный герой своего века, возвел ее [Litwę – I.S.] до такой степени могущества, мудрою своею политикою и стремлениями всей своей жизни приготовил ей такое прекрасное будущее, что ежели бы Провидению угодно было продлить дни его, Литва с Западною Русью навсегда оградили бы свою самостоятельность, могущество и, быть может, надолго перевес над соседственными Государствами²⁵.

²³ Szerzej treść tej koncepcji prezentuje D. Staliūnas, *Spatial concepts of Lithuania in the long nineteenth century*, Brighton 2016.

²⁴ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 14 października 1853 (Wilno). Nadawca dyskretnie informował adresata o pewnych działaniach związanych z kultem Witolda, których powodzenie nie było pewne: „Proszony jestem od Eust. hr. Tyszkiewicza, abyś w «Gazecie Warszawskiej» nie czynił wzmianki o pomniku Witolda w katedrze. Miejscowe względy i wola wyższa tego wymagają”. List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 14 lipca 1853.

²⁵ А. Киркор, *Великий князь Витовт*, s. 21. „Witold, prawdziwy bohater swego stulecia, doprowadził ją [Litwę – I.S.] do takiego poziomu potęgi, mądrą swą polityką i dążeniami swego życia przygotował jej tę piękną przyszłość, iż gdyby Los łaskawie przedłużył mu jego dni, Litwa z Rusią Zachodnią na zawsze wzmocniłaby swoją samodzielność, potęgę i, być może, na długo przewagę nad sąsiednimi państwami”.

Praca Kirkora nad przygotowaniem publikacji do druku nieraz narażała redaktora na starcia z cenzurą, czego dowodzi także incydent, którego powodem stała się próba ulokowania w tomie dajny o Litwie, błagającej boginię Liethuę (Lietuwę) o wolność i zaniechanie przemocy zarówno ze Wschodu, jak i Zachodu. Kirkor skarżył się Kraszewskiemu:

Chcąc coś robić, trzeba wiele znosić, a ja znoszę podwójnie. Dopiero jestem w wielkim kłopotcie za niektóre miejsca *Witolda* i za piosenkę Kukolnika (ob. XXXVI) wziętą z Narbutta, bo u Pana wykasowana. W Wilnie pracować niepodobna. Rzucam nawet Komitet, bo już mi sił braknie walczyć z ciągłym prześladowaniem. [...] Nie wiem czy otrzymał Pan Dobrodziej [J.I. Kraszewski – I.S.] moje *Черты*?²⁶.

Szkic historyczny L. Kondratowicza

Барвара, великая княгиня литовская и королева польская

Szkic historyczny pióra Ludwika Kondratowicza poświęcony Barbarze Radziwiłłównie został opublikowany pt. *Барвара, великая княгиня литовская и королева польская*²⁷, natomiast w zachowanym odpisie znany jest pod nazwą *Wielka księżna litewska i królowa polska Barbara*²⁸. Przekładu na język rosyjski dokonali dwaj tłumacze, podpisani jako Ж. и Ш., jednak ich tożsamości nie udało się niestety ustalić²⁹. Adnotacja dodana w pierwszym

²⁶ List A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego [brak daty, sprzed 1 czerwca 1854]. Mowa o dajnie *Milenka Liethua*, zamieszczonej w: T. Narbutt, *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 1: *Mitologia litewska*, Wilno 1835, s. 55. W wypadku studium Kraszewskiego faktycznie nastąpiły zmiany, w druku pojawiły się jedynie dwa pierwsze wersy – por. J.I. Kraszewski, *Dajnos*, w: tegoż, *Litwa. Starożytne dzieje*, s. 333. (dajna *Mileńka Lietuwa*). Prawdopodobnie Kukolnik cytował dajnę ze studium Narbutta, więc ostatecznie tekst ukazał się w całości. Zob. П. Кукольник, *Песни*, w: А. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, *Черты из истории и жизни литовского народа*, s. 129.

²⁷ W spisie treści publikacji figuruje pod skróconym tytułem: *Великая Княгиня Барвара. Статья ЛУДОВИКА КОНДРАТОВИЧА*, перевод с польского Ж. и Ш.

²⁸ *Barbara Radziwiłłówna, Królowa Polska (Szkic historyczny)*. Odpis Wincentego Korotyńskiego (niedatowany) z własnoręczną *Notą* Wł. Syrokomli. Zbiory P. Stachiewicza, Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps 6095 II (15 ss.).

²⁹ Pozycja nie została odnotowana w haśle osobowym dotyczącym spuścizny L. Kondratowicza w *Bibliografii literatury polskiej Nowy Korbut*, t. 8: *Romantyzm. Hasła osobowe K–O*, oprac. zespół pod kierownictwem I. Śliwińskiej i St. Stupkiewicza, Warszawa 1969. Z kolei F. Fornalczyk wskazał fakt istnienia szkicu, publikacji w języku rosyjskim i odpisu W. Korotyńskiego, jednak dalszych badań nie podjął – zob. F. Fornalczyk, *Niefortunny mediator*, w: tegoż, *Hardy lirnik wioskowy. Studium o Kondratowiczu-Syrokomli*, Poznań 1972, s. 271.

przypisie zdradza chęć autoprezentacji Kondratowicza jako młodego, sławnego już poety, historyka literatury polskiej i uczonego, obdarzonego darem pięknego, przystępnego stylu³⁰.

Artykuł powstał w okresie wyjątkowo trudnym dla poety, w momencie przyjazdu z Załucza do Wilna (a później Borejkwoszczyzny) po śmierci dzieci i próby odnalezienia swego miejsca w lokalnym światku towarzysko-intelektualnym. Wówczas Syrokomla praktycznie nie tworzył poezji, potrzebował jednak przychylności władzy, dlatego nie krył nadziei na potencjalne korzyści ze współpracy z Komitetem Statystycznym: „Napisałem do Oczerków artykuł o Barbarze Radziwiłównie, za co dostałem podziękę od Komitetu Statystycznego, która mi się przyda, tu, gdzie tak wielkie oczy są na nas żołnierzy pióra”³¹.

Po latach omawiany szkic Kondratowicza Kraszewski nazwie oględnie „dziełem umysłu, nie imaginacji poetyckiej”³². Zostały w nim wymienione źródła i literatura sekundarna, m.in. pióra Jana Długosza, Ignacego Daniłowicza, Edwarda Raczyńskiego, Juliana Ursyna Niemcewicza *Pamiętniki o dawnej Polsce*, Łukasza Górnickiego *Dzieje w Koronie Polskiej od r. 1538 do r. 1572*, Stanisława Orzechowskiego *Annales*, prace Zubryckiego, jednak niewątpliwie najwięcej skorzystał Kondratowicz z *Pamiętników o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta* Michała Balińskiego³³ i „współczesnych kronik” (co należy rozumieć jako dokumenty z epoki renesansu). Z pracą Balińskiego łączy artykuł Syrokomli także powiązanie tekstu ze znanym wizerunkiem koronacyjnym władczyni (miniatura na winiecie Dmochowskiego z powodu małych rozmiarów jest mało czytelna).

W szkicu została zaprezentowana sylwetka Barbary Radziwiłówny od momentu urodzin do śmierci. Sposób ujęcia jest typowy dla XIX wieku: obdarzoną urodą arystokratkę kreuje się na męczenniczkę korony. Idąc śladem Balińskiego, który niegdyś zestawiał Litwinkę z Ines de Castro, Syrokomla czyni aluzje do losu Anny Bolen, Joanny Gray czy Marii Stuart. Porównanie wydanych wcześniej *Pamiętników o królowej Barbarze żonie Zygmunta Au-*

³⁰ Mowa o: L. Kondratowicz (Władysław Syrokomla), *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych do naszych czasów*, t. 1–2, Wilno 1850–1852.

³¹ List L. Kondratowicza do J.I. Kraszewskiego z dn. 10 listopada 1853 r. (Borejkwoszczyzna).

³² [J.I. Kraszewski], *Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz) przez J.I. Kraszewskiego*, Warszawa 1863, s. 72.

³³ [M. Baliński], *Pisma historyczne Michała Balińskiego*, t. 1: *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, cz. 1; t. 2: *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, cz. 2, Warszawa 1843 [przeredagowana wersja wcześniejszych *Pamiętników o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta* przez Michała Balińskiego, t. 1, Warszawa 1837, którą zdobyła litografia B. Radziwiłówny]. Zob. szkic L. Kondratowicza, dz. cyt., s. 55, przypis 1.

gusta Balińskiego z artykułem Kondratowicza dobitnie ujawnia kompilacyjny wymiar tekstu poety, który faktycznie opracował popularne streszczenie pracy poprzednika (świadczy o tym też taktyka rezygnacji z przytaczania treści większości dokumentów archiwalnych, ogólnikowość i skrótowość niektórych twierdzeń, eliminacja szczegółów). Jedyne moment biografii Radziwiłłówny, w ocenie którego Syrokomla próbuje nawiązać polemikę z wykładnią proponowaną przez Balińskiego, dotyczy okoliczności śmierci władczyni i czarnej legendy Bony Sforzy (był zwolennikiem poglądu o jawnym udziale matki króla w otruciu synowej).

Примечание. Отравление Варвары по приказанию Боны придворным лекарем сей последней Италианцем Монти, современники считали несомненнымъ фактом. В наше время почтенный биограф Варвары М. Балинскій, оспаривает этот факт, не поясняя нам никаких данных, на коих основывает свое мнение. Кажется, Г. Балинскій принял во внимание то, что современные писатели, как напр. Гурницкій (*Dzieje w Koronie – История Польши*) и Оржеховскій (в своих *Annales*) нигде не упоминают об этом отравлении; но мы приведем целый ряд причин и обстоятельств, по которым можно заключить с уверенностью, что преступление совершено. Какія это ужасныя вещи открыла Королю колдунья при допросе в Пиотркове? Что значат слова Короля в письме к Радзивиллу, где, говоря о предлагаемом примирении Варвары с Боною, он прибавляет: „Однакож желательнее было бы нам, чтобы оне посредством писем взаимно себя навещали, чем бы иметь им частыя личныя свиданія. [...] Нетъ сомненія, что не могло бы понравиться Королю, желаніе, – увековечить на скрыжахъ истории событіе, внушающее всемъ ужас и омерзение. Из всего этого видно, что для современнаго историка это было делом весьма щекотливым, особенно для Гурницкаго, как близкаго к Королю, и Оржеховскаго, соединеннаго с Кмитою близкими отношеніями. Хотя на сего последняго не можетъ падать и тени подозренія в соучастіи его в преступленіи; но едва ли пріятно было бы ему слышать и видеть доказательства уличающія Бону, которой он был когда-то доверенным и даже орудіем ея происков³⁴.

³⁴ Л. Кондратович, *Варвара, великая княгиня литовская и королева польская*, w: А. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, *Черты из истории и жизни литовскаго народа*, s. 65. „Nota. Otrucie Barbary z rozkazu Bony przez Monti Włocha lekarza tej ostatniej – było faktem niezaprzeczonym u współczesnych. W nasze czasy szanowny biograf Barbary M. Baliński zaprzecza temu faktowi, nie tłumacząc na czym to swe zaprzeczenie opiera. Montem się snadź gruntuje zasłużony historyk, że współcześni dziejopisowie, jak Górnicki (*Dzieje w Koronie*) i Orzechowski (w swych *Annales*) nie wzmiankują o tym otruciu; – ale oto szereg powodów dla których z pewnością twierdzić można, że zbrodnia miała miejsce [podkr. L.K.]. Co to za

Barbara Radziwiłłówna jest ukazana jako postać odgrywająca istotną rolę dziejową, naznaczona piętnem tragizmu, „poetycko słodka” zarówno pod względem urody, jak i zalet charakteru. W tło wywodu zostały wplecione dygresje o zamkach w Gieranonach, Dubinkach oraz Wilnie za czasów panowania Zygmunta Augusta. Faktom z życia władczyni towarzyszą dygresje charakteryzujące jej sylwetkę psychologiczno-emocjonalną, otoczenie, koloryt obyczajowy epoki. Niektóre opisy z ducha romantyczne, często wręcz melodramatyczne i ekspresyjne, mają wpłynąć nie tyle na intelekt, ile uczucia czytelników:

Барбара скончалась 8 мая 1551 года. Кто любил и должен был на век проститься с предметом любви, тот только поймёт отчаянный вопль Сигизмунда-Августа. О ужасной его скорби говорят много современные летописи³⁵.

Prezentowany czytelnikom dość szczegółowy życiorys Barbary Radziwiłłówny cechuje typowa dla epoki idealizacja władczyni³⁶. Obok wykładni faktów historycznych poeta zadbał o przypomnienie kilku aktualizacji wizerunku księżnej w polskiej literaturze, przywołując dramaty Alojzego Felińskiego, Franciszka Wężyka, Dominika Magnuszewskiego i powieść Adama Bronikowskiego *Hipolit Boratyński*.

Szkic został pomyślany jako spacer po Wilnie, gdzie napotkane ruiny pałacu Radziwiłłówny (umieszczone na winiecie Dmochowskiego) inspirują do przypomnienia postaci księżnej³⁷; konwencja relacji ze spaceru ulicami była wówczas dość powszechna. Stosują ją z powodzeniem Kraszewski

straszliwe rzeczy [podkr. L.K.] wyznała królowi owa czarownica, którą wybadywał w Piotrkowie. Co znaczą wyrazy króla w liście do Radziwiłła, gdzie o proponowanej Barbary z Boną dodaje: „Wszakże wolimy iż się przez listy raczej nawiedzać będą, niżli by się miały często pospołu widywać. [...] Rzecz niewątpliwa, że nie mogłoby się podobać królowi zapisanie ohydneho faktu w księdze dziejów, byłoby niedelikatnie wyprowadzić na jaw ten niezmiernie drażliwy szczegół – że Górnicki był dworakiem, a Orzechowskiego łączyły stosunki z Kmitą – który jakkolwiek daleki od cienia uczestnictwa w zbrodni, niechętnie by widział że nim obarczają Bonę, której nigdyś był powiernikiem i organem”. Tekst na podstawie *Noty* Wł. Syrokomli.

³⁵ Tamże, s. 64. „Barbara zmarła dnia 8 maja 1551. Kto kochał i tracił ukochaną istotę – ten pojmie rozpacz Zygmunta, którą współczesne kroniki poświadczają”. Tekst w języku polskim na podstawie odpisu W. Korotyńskiego.

³⁶ Por. [A.E. Odyniec], *Barbara Radziwiłłówna*, „Przyjaciół Ludu” 1835, R. 2, nr 13.

³⁷ Szkic L. Kondratowicza rozpoczyna wymyślony spacer po Wilnie, celem wędrowki są ruiny pałacu Barbary Radziwiłłówny, gdzie poeta przypomniał losy księżnej – Syrokomla umrze w tym samym mieście 3/15 września 1862 r. w kamienicy przy ul. Botanicznej, która obecnie nosi nazwę Barboros Radvilaitės (Barbary Radziwiłłówny).

w wileńskiej prozie, Kirkor³⁸, później Kukolnik³⁹. W nieco bezosobowej wypowiedzi, właściwej historykowi, z rzadka pojawiają się osobiste wtrącenia, np. nieświecki kancelista wypowiedział się o znanym z autopsji portrecie Barbary Radziwiłłówny, oglądanym w prywatnej kolekcji książąt:

Хороша ли она была собою? – пусть разрешит представляемый здесь портрет ея, снятый с современного портрета, находящегося еще и теперь в Несвижском замке, с точностию, какую только позволял малый размер. В очах, в устах и во всем облике Варвары разлита какая то сладость; высокое чело, орлиный нос, продолговатое лице запечатлены думою возвышенных чувств и решимости. На этом благородном, прекрасном лице, вы видите отблеск тех страданий, которыми судьба устлала весь путь ея жизни⁴⁰.

Efekty próby wcielenia się w rolę zawodowego historyka w przypadku Syrokomli dość sceptycznie zdawał się oceniać Kraszewski, kulisy i prawdziwe motywy tych działań (czyli pracy dla łatwego zarobku) odsłania korespondencja z tamtego czasu. Kondratowicz otwarcie pisał: „Zrządźisz [J.I. Kraszewski – I.S.], że się wdaję w drukowanie materiałów historycznych – *panem careo* – muszę ciągle coś drukować, a nie co dzień można zdobyć się na Dęboroga”⁴¹.

W związku ze szkicem omówić należy także zachowaną do dziś jego wersję znaną jako *Barbara Radziwiłłówna, Królowa Polska (Szkic historyczny)* w odpisie Wincentego Korotyńskiego z własnoręczną *Notą* Syrokomli⁴².

³⁸ [A.H. Kirkor], *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach przez Jana ze Śliwina*, Wilno 1856. Do wydania została dołączona litografia W. Dmochowskiego pt. *Widok Wilna* z podobną numeracją zabytków, jaka została zastosowana w publikacji *Черты из истории и жизни литовского народа*. Podczas *Przechadzki X* (na Antokol) autor proponował obejrzeć ruiny pałacu Barbary: „Ruiny tego pałacu sterczały jeszcze na początku bieżącego stulecia, a dzięki P.M. Balińskiemu mamy przy jego pamiętnikach o Barbarze dokładny jego przerys”. *Pałac Królowej Barbary*, s. 144–145.

³⁹ П. Кукольник, *Путешествие по Замковой улице в Вильне*, „Виленский Вестник” 1860, nr 1, 14, 16, 18, 19, 21–27.

⁴⁰ Л. Кондратович, *Варвара, великая княгиня литовская и королева польская*, w: А. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, *Черты из истории и жизни литовского народа*, s. 55.

⁴¹ List L. Kondratowicza do J.I. Kraszewskiego z dn. 27 czerwca 1854 r. (Borejkowszczyzna).

⁴² Jego autentyczność poświadczają adnotacja Kirkora, zamieszczona na pierwszej stronie: „Artykuł Syrokomli nigdzie nie drukowany po polsku, tylko przekład po rosyjsku. Przepisywał Wincenty Korotyński, nota na końcu własnoręczna Syrokomli”, opatrzona podpisem „A.H. Kirkor”. *Barbara Radziwiłłówna, Królowa Polska (Szkic historyczny)*. Odpis W. Korotyńskiego (niedat.) z własnoręczną *Notą* Wł. Syrokomli, nlb. s. tyt.

Rękopis poprzedzony jest mottem – wierszem, zapowiadającym niejako tragiczne losy władczyni Inc.: *Где тайный рок в своем совете* [inicjalny, liczący 8 wersów fragment elegii *К Алине на смерть ее супруга* (Alinie z powodu śmierci męża), napisany w roku 1795 przez Nikołaja Karamzina], będący refleksją nad ulotnością szczęścia i groźbami fatum w obliczu rychłej śmierci. Odpis Korotyńskiego zawiera liczne poprawki redakcyjno-stylistyczne, trudno więc jednoznacznie stwierdzić, czy mamy do czynienia z wersją ostateczną (choć drobne zmiany, jak np. częstsze tytułowanie władczyni „królową Polski” zdaje się sugerować, że tekst był przygotowywany z myślą także o polskich odbiorcach bądź druku w oryginale).

Porównawcza lektura przekładu rosyjskiego zamieszczonego na łamach studium *Черты из истории и жизни литовского народа* i odpisu po polsku przynosi dość ciekawe efekty. Wersja opublikowana została poddana dodatkowej redakcji, m.in. scalono część akapitów, wycofano niektóre przypisy, wywód uproszczono poprzez eliminację drobiazgów faktograficznych. Dodatkowo w druku pojawiły się szczegóły, dyskretnie eksponujące rangę Barbary Radziwiłłówny jako księżnej litewskiej, niekiedy „prawomyślnie” zmiany zyskały wydźwięk kuriozalny (np. potencjalna królowa Polski jest „nie carskiej krwi”, czego nie znajdziemy w oryginale polskojęzycznym).

Kultura dawnych Litwinów w ujęciu P. Kukolnika

W epoce, o której mowa, Paweł Kukolnik był osobistością dobrze znaną w wileńskich kręgach towarzyskich. Poeta polsko-słowackiego pochodzenia, historyk Litwy, cenzor wileńskiego Komitetu Cenzury (1829–1841, 1851–1865), profesor w Instytucie Historii i Statystyki Uniwersytetu Wileńskiego należał do grona realizatorów polityki rusyfikacyjnej na ówczesnych ziemiach litewsko-białoruskich, choć uchodził za stosunkowo łagodnego cenzora. Kukolnik utrzymywał przyjazne stosunki z reprezentantami lokalnego środowiska literacko-naukowego, m.in. Odyńcem, Kirkorem, Kondratowiczem i Korotyńskim⁴³. W pracach badaczy znad Niemna uchodzi za jednego z pierwszych w gronie carskich urzędników pracujących w Wilnie, którzy przyczynili się do popularyzacji litewskiego folkloru w języku rosyjskim⁴⁴.

⁴³ Zob. П. Лавриненц, *Павел Кукольник и польскоязычные поэты Литвы*, „Slavistica Vilnensis” 2017, t. 62, s. 291–306.

⁴⁴ Litewskie badaczki wskazują P. Kukolnika jako tłumacza oryginalnych tekstów folklorystycznych na język rosyjski. Zob. S. Briliūtė, S. Matulaitytė, dz. cyt., s. 68.

Obiekt zainteresowania Kukolnika zdefiniowany został jako „naród litewski”, „Litwini jako rdzenny naród Litwy właściwej”, „naturalni” Litwini bądź „zwykły lud” (w związku z litewszczyzną). Charakterystyka Litwinów została ujęta w formę prezentacji folkloru (legends, podania, tańce, pieśni, przysłowia, powiedzenia), ludowej obyczajowości i sfery wierzeniowej. Zgromadzone w pierwszej połowie XIX stulecia przykłady autentycznego folkloru, wcześniej opublikowane przez Litwinów i Polaków, zostały przez Kukolnika przełożone na język rosyjski (tworząc znaczny zasób, łącznie ponad 60 dajn, 346 przysłów i powiedzeń). Paradoksalnie, opracowanie cenzora (zgodne z aprobowaną wykładnią „malowniczego rozśpiewanego ludu”) wspomogły inicjowanie późniejszych terenowych i mających charakter projektów kryptopatriotycznych działań ludoznawczych rodowitych Litwinów, m.in. folklorystów Antanasa i Jonasa Jušków. Zbiory autentycznego folkloru, opracowane i wydane przez nich w latach osiemdziesiątych XIX wieku rzutowały na rozwój literatury litewskiej pisanej w tzw. „duchu narodowym”, stymulując zainteresowanie zasobami kultury ludowej i sztuki.

Punkt wyjścia dość kompilacyjnego wywodu Kukolnika (streszczającego w dużej mierze prace polskich kronikarzy i badaczy, m.in. Macieja Strykowskiego, Długosza, Johanna Voigta, Filipa Ruhiga, Macieja Miechowity, Narbutta, Kraszewskiego, badań Ludwika Adama Jucewicza, Wojciecha Wijuka-Kojałowicza, Augusta Schleichera, Adama Naruszewicza) ukierunkowuje sposób oglądu:

Народонаселение Великого Княжества Литовского состояло преимущественно из двух племен, – собственно Литовского и Русского. Нет сомнения, что по завоевании Литовцами Русских сопредельных Княжеств, завоеватели приняли от побежденных множество таких предметов, которые усиливали непрерывно связь между двумя поколениями и при благоприятнейших обстоятельствах могли бы слить их в один народ. Литовцы усвоили себе русские письмены, чиновное положение, и многие формы управления. Русский язык сделался в Литве дипломатическим [podkr. P.K.]⁴⁵.

⁴⁵ П. Кукольник, *Обычаи, поверия, предрасудки, пляски, песни и пословицы литовцев*, dz. cyt., s. 91. „Ludność Wielkiego Księstwa Litewskiego składała się w dużej mierze z dwóch plemion – właściwego litewskiego i rosyjskiego. Nie ma wątpliwości co do tego, iż po litewskich podbojach sąsiednich ruskich księstw, zwycięzcy przejęli od pokonanych wiele takich walorów, które nieustannie wzmacniały więź pomiędzy dwoma pokoleniami i przy bardziej korzystnych okolicznościach mogłyby połączyć się w jeden naród. Litwini przyswoili sobie rosyjskie litery, nazewnictwo urzędów, oraz liczne formy administrowania. Język rosyjski został na Litwie językiem dyplomacji [podkr. P.K.]”.

Poza terminem „rosyjski” dziejopis posługuje się określeniem „plemień słowiańskie”, zapowiadając wydanie osobnego studium. Wymowa całości wyraźnie sugeruje, że trzeci, białoruski pierwiastek etniczny obecny na tych ziemiach, czyli, mówiąc językiem XIX wieku, rusiński, w całości został anektowany przez naród rosyjski. Dotyczy to także kwestii, które ówczesnie definiowano inaczej – mam na myśli status języka starobiałoruskiego, urzędowego dla kancelarii wielkksiążęcych, języka kronik (tu nazwany jako rosyjski język dyplomacji). Jaskrawe tendencje motywowania rosyjskich wpływów na opisywanych ziemiach szczególnie widoczne są w narracji porównawczej (Litwa a zachodnia Ruś, niekiedy toponim Litwa płynnie przechodzi w „Ruś litewską”, praktyki władzy książąt i system panowania bliźniacze wobec sąsiedniej Rusi).

Pokrętnie wywody Kukolnika natury antropologiczno-kulturowej dążą do pomniejszenia (bądź wręcz wypaczenia) relacji litewsko-polskich, np. wyeksponowania słabości Polski, którą rzekomo uratować miała unia krewska i ofiara królowej (faktycznie króla) Jadwigi, kwestionowana jest także legenda o rzymskim pochodzeniu szlachty litewskiej. Historyk dość niewolniczo, często nieco inaczej rozkładając akcenty, przywołuje całe partie studium *Litwa* Kraszewskiego (źródło nie zawsze zresztą wskazane w przypisach), tym samym powiela i popularyzuje po rosyjsku przychylnie litewskim właścianom opinie polskiego pisarza. Stanowisko Polaka „Sama Litwa, w języku tylko, w podaniach, pieśniach starych i przysłowia, odmalowała się⁴⁶ leży u podstaw kompozycji artykułów Kukolnika. Nacisk jest jednak położony głównie na spuściznę folklorystyczną, powiązanie języka chłopów z tożsamością jest dyskretnie wyciszone, natomiast u Kraszewskiego wyraźne.

Carski cenzor stosunkowo wiernie oddaje w swych wywodach przekonanie Kraszewskiego, iż w folklorze, obrzędowości i wierzeniach zawarte są istotne cechy danego ludu/narodu (dodając przy okazji dygresje o uniwersalności ludzkiego doświadczenia, wywodzeniu się niejako z jednego rdzenia⁴⁷), stąd bogactwo informacji o rodzinie, bycie, relacjach w obrębie wspólnoty wiejskiej. Ponadto Kukolnik, w ślad za autorem *Ułany*, broni dawnych Litwinów przed popularnym w epoce zarzutem barbarzyństwa: „[...] Sprawiedliwie zauważa jeden z nowszych dziejopisów Litwy⁴⁸, że dawni kroni-

⁴⁶ J.I. Kraszewski, *Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania itd.*, t. 1, s. 4.

⁴⁷ Por. dygresję P. Kukolnika, osnutą wokół sądów J.I. Kraszewskiego na temat roli legend w badaniach najstarszych dziejów Litwinów. П. Кукольник, *Преданія Литовцев (Предисторическія)*, w: А. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, *Черты из історіі і жыцці літовска-го народа*, s. 68.

⁴⁸ Odautorski przypis odsyła do t. 1 studium *Litwa* J.I. Kraszewskiego – I.S.

karze, mówiąc o Litwie, nierzetelnie przedstawiają ich wyłącznie jako dzikich barbarzyńców, ciemny i bezbożny tłum⁴⁹.

Omawiane opracowanie rosyjskiego badacza sprowadza egzystencję litewskiego włościaństwa do nieco egzotycznej dla Słowianina obyczajowości, reliktywów pogaństwa w sferze wierzeniowej, malowniczej romantycznej ludowości potraktowanej dość powierzchownie. Obraz kultury miejscowych włościan w ujęciu Kukolnika jest schematyczny i wąski, bowiem wszelkie inne ważne kwestie, które by go istotnie uzupełniały (bieżąca sytuacja miejscowego chłopstwa, problem koegzystencji z innymi warstwami czy wciąż obowiązującej pańszczyzny), zostały przemilczane.

Przy okazji warto wskazać jeszcze jeden (artystyczny) element łączący omawiane artykuły Kukolnika z twórczością literacką Kraszewskiego. Artykułom cenzora towarzyszy ilustracja, co prawda bez wskazania źródła i autora, prezentująca wizerunek pogańskiego kapłana przemawiającego do grupy rycerzy. Jest to sygnowany drzeworyt artysty Wincentego Smokowskiego, ilustrujący *Witoloraudę* (I część trylogii *Anafielas*) Kraszewskiego⁵⁰. Zawadzki był wydawcą drugiego wydania poematu, więc prawdopodobnie wykorzystał gotową matrycę ponownie, tym razem w pracy historycznej.

Reasumując – studium *Черты из истории и жизни литовского народа* ma charakter wybitnie kompilacyjny, jest to poddana ideologicznej obróbce synteza prezentująca rosyjskojęzycznym czytelnikom stan wiedzy romantycznej historiografii (w większości polskiej) w połowie XIX wieku na temat Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wykorzystane argumenty i strategie perswazyjne odsłaniają przestrzeń, w której poruszali się pasjonaci lokalnej historii i antropologii kulturowej, w tym zakres możliwości gry z cenzurą (szczególnie trudna w wypadku redaktora Kirkora). Z kolei Kondratowicz, publikujący tu swój drobny szkic historyczny, zdradza umiejętności dość zręcznego kompilatora (głównie prac przyjaciela Balińskiego), bez większych ambicji zaistnienia na polu rodzimej historiografii. Natomiast, biorąc pod uwagę skalę wykorzystania polskich XIX-wiecznych prac historycznych, ludoznawczych i zbiorów małych form folkloru (w tym prekursorskich dla

⁴⁹ П. Кукольник, *Обычаи, поверия, предрасудки, пляски, обряды, песни и пословицы литовцев*, w: А. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, *Черты из истории и жизни литовского народа*, przerw. 1, s. 91.

⁵⁰ А. Киркор, Л. Кондратович, П. Кукольник, dz. cyt., s. nast. po s. 66. Por. ilustracje do: *Anafielas. Pieśni z podań Litwy. Przez J.I. Kraszewskiego, Pieśń pierwsza. Wydanie drugie, zmienione i powiększone, z pięćdziesięcioma drzeworytami Wincentego Smokowskiego i muzyką St. Moniuszki* ukazało się w Wilnie w 1846 roku (wydanie A. Zawadzkiego, nakładem i drukiem J. Zawadzkiego).

folklorystyki litewskiej *Dainos, oder Litthauische Volkslieder*), stwierdzić należy, że Kukolnik jako kompilator i epigon znacząco przyczynił się do popularyzacji materiałów ogłoszonych w pracach Narbutta, Kraszewskiego i Jucewicza. W epoce, o której mowa, nie powstały przekłady prac wymienionych autorów na język rosyjski, więc szkice zawarte w *Черты из истории и жизни литовского народа* ów brak zrekompensowały, przynajmniej w jakiejś części (wiernie oddając brzmienie podtytułu litewskiego *išrinkti – wybrać*).

29 kwietnia 1855 roku car Aleksander II podpisał statut *Muzeum Starożytności z Tymczasową Komisją Archeologiczną* w Wilnie. Studium *Черты из истории и жизни литовского народа* (1854) dość klarownie zarysowuje przedpole tej inicjatywy, równocześnie dobitnie uzmysławiając światopoglądowo-ideologiczną polaryzację poglądów miejscowej elity intelektualnej na temat spuścizny WKL, które wypadnie wkrótce godzić w obrębie pracy nowo powołanej instytucji naukowo-kulturalnej, wszyscy bowiem współautorzy – Kirkor, Kondratowicz, Kukolnik – zostaną jej członkami.

Bibliografia

Literatura podmiotu

Barbara Radziwiłłówna, *Królowa Polska (Szkic historyczny)*. Odpis Wincentego Korotyńskiego (niedatowany) z własnoręczną Notą Wł. Syrokomli. Zbiory P. Stachiewicz, Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps 6095 II (15 ss.).

[Kirkor A.H.], *Przechadzka X*, w: tegoż, *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach przez Jana ze Śliwina*, Wilno 1856.

[Kraszewski J.I.], *Anafielas. Pieśni z podań Litwy*. Przez J.I. Kraszewskiego, *Pieśń pierwsza, wydanie drugie, zmienione i powiększone, z pięćdziesięcioma drzeworytami W. Smokowskiego i muzyką St. Moniuszki*, Wilno 1846.

Киркор А., Кондратович Л., Кукольник П., *Черты из истории и жизни литовского народа. Составлены с разрешения начальства, виленским губернским статистическим комитетом*, Вильно 1854.

Kondratowicz L. (Władysław Syrokomla), *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych do naszych czasów*, t. 1–2, Wilno 1850–1852.

Listy A.H. Kirkora do J.I. Kraszewskiego z dn. 21 sierpnia 1853 (Wilno), z dn. 14 października 1853 (Wilno), [brak daty, sprzed 1 czerwca 1854]. Korespondencja J.I. Kraszewskiego. Seria III: Listy z lat 1844–1862, t. 8: Ka – Ki (Kaczkowski – Kitary), BJ, rkps 6467 IV.

List L. Kondratowicza do J.I. Kraszewskiego z dn. 26 lipca 1853 (Borejkwoszczyna), z dn. 27 czerwca 1854 r. (Borejkwoszczyna). Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego. Seria III: Listy z lat 1844–1862, t. 21: Sy – T (Syrokomla – Tytz), BJ, rkps 6480 IV.

Literatura przedmiotu

[Baliński M.], *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta przez Michała Balińskiego*, t. 1, Warszawa 1837.

[Baliński M.], *Pisma historyczne Michała Balińskiego*, t. 1, *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, cz. 1; t. 2, *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, cz. 2, Warszawa 1843.

Briliūtė S., Matulaitytė S., *Vilniaus gubernijos atmintinės knygelės kaip informacijos šaltinis*, „Lietuvos TSR Aukštųjų Mokslų Mokslo Darbai. Knygotyra” 1983, nr 9 (16), z. 1, s. 67–80.

Brensztejn M., *Adam Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno 1930.

Daraszczonak P.Ł., Hazieta A. Kirkora i M. Jumatawa „Nowoje wriemia” (Sankt-Pieciarburh, 1868–1871) ab prablemach i pierspiektywach kulturna-nacyjanalna-ha razwiccia Paunoczna-Zachodniaha kraju), w: *Żurnalistyka-2017: stan, prablemy i pierspiektywy. materyjały 19-j Miżnarodnaj nawukowa-praktycznaj kanfierencyi, 16–17 listapada 2017*, wyp. 19, Minsk 2017, s. 309–313.

Fornalczyk F., *Niefortunny mediator*, w: tegoż, *Hardy lirnik wioskowy. Studium o Kondratowiczu-Syrokomli*, Poznań 1972.

[Kirkor A.H.], *Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiej przez Jana ze Śliwina*, „Biblioteka Warszawska” 1855, z. 2–4.

Kondratowicz Ludwik [hasło], w: *Bibliografia literatury polskiej Nowy Korbut*, t. 8: *Romantyzm. Hasła osobowe K–O*, oprac. zespół pod kierownictwem I. Śliwińskiej i St. Stupkiewicz, Warszawa 1969, s. 50–72.

Kraszewski J.I., *Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania itd.*, t. 1: *Historia do XIII wieku*, Warszawa 1847.

[Kraszewski J.I.], *Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz) przez J.I. Kraszewskiego*, Warszawa 1863.

Mačiulis D., Staliūnas D., Petrauskas R., *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius 2012.

Medišauskienė Z., *Adam Honory Kirkor – między Litwą, Polską a Białorusią*, „Lituano-Slavica Posnaniensia Studia Historica” 2001, t. 8, s. 23–42.

Narbutt T., *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 1: *Mitologia litewska*, Wilno 1835.

[Odyniec A.E.], *Barbara Radziwiłłówna*, „Przyjaciel Ludu” 1835, R. 2, nr 13, s. 8.

Staliūnas D., *Spatial concepts of Lithuania in the long nineteenth century*, Brighton 2016.

Szulska I., *Ostatni heros litewskiej epopei*, w: tejże, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa 2011.

Боричевский И., *Исследование о происхождении, названии и языке литовского народа*, „Журнал Министерства Народного Просвещения” 1847, nr 12, s. 272–314.

Боричевский И., *Русский язык в Литве*, w: *тегоż, Православие и русская народность в Литве*, Санкт Петербург 1851.

Кукольник П., *Путешествие по Замковой улице в Вильне*, „Виленский Вестник” 1860, nr 1, 14, 16, 18, 19, 21–27.

Лавринец П., *Павел Кукольник и польскоязычные поэты Литвы*, „Slavistica Vilnensis” 2017, t. 62, s. 291–306.

Устрялов Н., *Русская история*, ч. 1 *Древняя история*, Санктпетербург: в типографии Аполлона Фридрихсона 1855.

Inesa Szulska

Władysław Syrokomla and the traditions of the Grand Duchy of Lithuania in the context of *Черты из истории и жизни литовского народа* (1854)

In the year 1854, a Vilnius-based printing house run by J. Zawadzki published a collective work titled *Черты из истории и жизни литовского народа*, composed by A.H. Kirkor (a writer and an officer of the Statistical Commission), P. Kukolnik (a censor and a historian) and a poet L. Kondratowicz aka W. Syrokomla. Syrokomla's contribution was a lesser known historical essay about Barbara Radziwiłł (translated into Russian, the original saved in a copy made by W. Korotyński), corresponding with earlier works by M. Baliński. The present paper analyses the picture of the tradition of the Grand Duchy of Lithuania from the perspective of each contributor, investigates the Russian translation of Kondratowicz's essay and its original version, examines the scope of censor intervention, studies how the work handles the problems compared to other similar publications, assesses the degree of originality of selected historiographic theses and scrutinizes the intersemiotic message of the accompanying graphic designed by W. Dmochowski.

Key words: Wincenty Dmochowski, Adam Honory Kirkor, Ludwik Kondratowicz, Paweł Kukolnik, Grand Duchy of Lithuania, Russian censorship